

## राष्ट्रिय पशुपन्छी प्रजनन नीति, २०७८

### १. पृष्ठभूमि

देशमा पालिने अधिकांश पशुपन्छीहरूको उत्पादकत्व अपेक्षाकृत कम रहेको र पशुपन्छीजन्य पदार्थको राष्ट्रिय आवश्यकता बढ्दै गएको सन्दर्भमा तिनीहरूको उत्पादन क्षमता बढाउनका लागि नस्ल सुधार गर्नु अपरिहार्य छ। साथसाथै देशको अमूल्य सम्पत्तिको रूपमा रहेको रैथाने पशुपन्छीको संरक्षण, संवर्द्धन र दिगो उपयोग गर्नुको विशेष महत्व छ। हाल पशुपन्छीपालनको व्यावसायीकरण हुँदै जाँदा बढी उत्पादन दिने वंशाणु गुण भएका जीवित पशुपन्छीहरूका साथै वीर्यको समेत आयात भई स्थानीय रैथाने जातसँग प्रजनन गराउने चलन बढिरहेको छ। विभिन्न क्षेत्रबाट विदेशी जातका बोकाबाखा, बङ्गुर, माछा, कुखुरा, अष्ट्रिच, कालिज तथा अन्य जातका पशुपन्छीहरू आयात तथा उत्पादन गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रजनन पद्धतिमा वैज्ञानिकता र व्यवस्थित अभ्यासको कमी रहेको अवस्था छ।

देशको हावापानी, पशुपालन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कृषकको अवस्था र पशुजन्य उत्पादनको राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय बजार समेतलाई दृष्टिगत गरी पशुहरूका उपयुक्त जात विकास तथा तिनको उपयोग, उपयुक्त प्रजनन पद्धतिको छनौट, प्रजनन सम्बन्धी सेवा विस्तार र यसको नियमन लगायतका विषयहरूमा राष्ट्रिय नीति तर्जुमा हुनु आवश्यक छ। देशको शासकीय संरचना सङ्घीय प्रणालीमा रूपान्तरण भएको बर्तमान अवस्थामा पशुपन्छी प्रजनन सम्बन्धी कार्यलाई स्पष्ट दिशानिर्देशका साथ सरकारको तीनै तहको समन्वय र सहकार्यमा प्रभावकारी रूपले सञ्चालन गर्नु वाञ्छनीय भई “राष्ट्रिय पशुपन्छी प्रजनन नीति, २०७८” स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। यो नीतिलाई सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो कार्य अधिकार क्षेत्रभित्र रही लागु गर्नेछन्।

### २. विगतको प्रयास

नेपालमा पशुपन्छीको नस्ल सुधारका प्रयास विदेशी जातका पशुहरू स्वदेश भित्र्याई स्थानीय पशुहरूमा तिनीहरूको प्रजननको माध्यमबाट वर्णसङ्कर पशुहरूको उत्पादन गरेर शुरु भएको पाइन्छ। वि.सं. १९१७ मा जङ्गबहादुर राणाको प्रयासमा वेलायतबाट जर्सी गाईहरू नेपालमा ल्याई पशुमा नस्ल सुधारको सुरुवात भएको पाइन्छ। यस कार्यलाई थप विस्तार गर्न वि.सं. २०१४ मा संस्थागत रूपमा गाईमा कृत्रिम गर्भाधान कार्यको थालनी भएको थियो। नेपाल सरकारले वि.सं. २०६९ सालदेखि गाईभैंसीमा कृत्रिम गर्भाधान मिशन कार्यक्रम सञ्चालन गरेको थियो र यसले कृत्रिम गर्भाधान सेवाको विस्तारमा ठुलो उपलब्धि हासिल गरेको छ। नेपाल सरकारले प्रजनन सेवा विकासको लागि पोखरा, नेपालगञ्ज र लहानमा राष्ट्रिय पशु प्रजनन कार्यालयहरू स्थापना गरी नस्ल सुधारको कार्य जारी रहेको छ।

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदले बङ्गुर तथा कुखुराको नस्ल विकास तथा स्थानीय जातको पशुहरूको अध्ययन र संरक्षणका कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ। देशभित्रै उच्च प्रजननमान भएका गाईभैंसीको उत्पादन गरी तिनको उपलब्धता बढाउन 'दुधालु गाई वंश सुधार

आयोजना (डेरी क्याटल इम्प्रुभमण्ट प्रोजेक्ट-डि.सि.आई.पि.) र भैंसी आनुवांशिक सुधार आयोजना (बफेलो जेनेटिक इम्प्रुभमण्ट प्रोजेक्ट-बि.जि.आई.पि.)हरू वि.सं. २०६५ देखि सञ्चालन भएका थिए।

विगत लामो समयदेखि बाखा, बङ्गुर, भेडा, कुखुरा, याकनाक तथा चौरीको उत्पादकत्व वृद्धिका लागि स्वदेशी जातको छनौट र हाडनाता प्रजनन न्यूनीकरण गर्ने विषयमा पशु सेवा प्रसार प्रणालीले जोड दिइएको थियो। उपयुक्त स्थानमा हावापानी र कृषकको व्यवस्थापन क्षमता अनुसार उपयुक्त विदेशी जातका भाले पशु वा वीर्यबाट प्रजनन गराउने विषयमा प्रशस्त प्रयासहरू भएका छन्। यसको लागि पशु विकास फार्महरू लगायत अन्य संरचनागत तथा संस्थागत व्यवस्था, उच्च प्रजननमान भएका पशुपन्छी तथा वीर्य भ्रूण आयात, प्रविधि विस्तार तथा जनशक्ति विकास, अनुसन्धान र प्रसार कार्यहरू विगतदेखि नै निरन्तर हुँदै आएका छन्। विगत केही दशकदेखि कुखुराको विकास र विस्तारको लागि विभिन्न जातका बर्णसङ्कर कुखुरा आयात गरी ब्रोईलर कुखुराको मासु तथा लेयर्स कुखुराबाट अण्डाको उत्पादन गर्ने पेशा र सफल उद्योगको रूपमा विकास भइसकेको छ।

### ३. बर्तमान स्थिति

नेपालका कुल घरपालुवा पशुपन्छीहरू मध्ये नस्ल सुधार भई बढी उत्पादकत्व भएका गाईको सङ्ख्या करिब १५ प्रतिशत र भैंसीको सङ्ख्या करिब ३५ प्रतिशत मात्र भएको हुँदा ठुलो सङ्ख्यामा पशुपन्छीको नस्ल सुधार गर्ने सम्भावना रहेको छ। गाई, भैंसी, बाखामा नस्ल सुधारको लागि सञ्चालित कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रममा आवश्यक पर्ने जमेको वीर्य (फ्रोजन सिमेन) र बङ्गुरका वीरहरूबाट तातो वीर्य (वार्म सिमेन) देशभित्रै उत्पादन गर्ने गरिएको छ। उच्च प्रजनन मान भएका जर्सी तथा होलिस्टिन गाईका भ्रूण नेपाली गाईमा प्रत्यारोपण गरी यस प्रविधिबाट उत्पादन भएका साँढेहरू वीर्य उत्पादनको लागि प्रयोग भएका छन्। साथै पहिचान गरिएका स्वदेशी नस्लका पशुपन्छीलाई स्वस्थानीय (इन सिटु) रूपमै संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने कार्यक्रमहरू सीमित रूपमा भएपनि सञ्चालनमा छन्।

बाखामा उत्पादकत्व वृद्धिका लागि खरी बाखामा छनौट पद्धति देशका पहाडी भेगमा सञ्चालन भई आशातीत नतिजा प्राप्त भएको छ। विदेशबाट विभिन्न जातका बोका आयात गरी बाखाको नस्ल सुधारका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गरिएको छ। हालैका वर्षमा बोयर जातका बोकाबाट प्रजनन गराई उत्पादकत्व बढाउने कार्य कृषकहरूमाझ लोकप्रिय भएको छ। बङ्गुरपालन व्यवसायमा कृत्रिम गर्भाधान विदेशी नस्लका बङ्गुरमा मात्र गर्ने गरिएको छ। स्वदेशी भेडाको जातीय सुधारको लागि विगतदेखि गरिएको प्रयासलाई निरन्तरता दिनु बाहेक उल्लेखनीय कार्य गर्न सकिएको छैन। उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा सिन्हाल र च्याङ्ग्रा नस्लका बाखाहरूमा छनौट तथा उपयुक्त प्रजनन पद्धति अपनाइनुका साथै याकनाक तथा चौरीमा प्रजनन सुधार गर्न तिब्बतबाट बढी उत्पादकत्व भएका पशु आयात गरी

उपयोग गरिएको छ। सिन्हाल, च्याङ्गा तथा याकनाक चौरीको आनुवांशिक केन्द्रको रूपमा हिमाली भेगका विभिन्न क्षेत्रमा श्रोत फार्महरू स्थापना भएका छन्।

ग्रामीण कुखुराको उत्पादकत्व वृद्धिको लागि विगतदेखि नै न्यू हेमशायर र अष्ट्रोलोर्प जातका कुखुराका चल्लाहरू सरकारी फार्मले कृषकलाई उपलब्ध गराउने गरेका छन्। निजी क्षेत्रद्वारा सञ्चालित ब्रोईलर र लेयर्स कुखुरा उत्पादनको लागि प्रजनन सम्बन्धी अनुसन्धानबाट विदेशमा विकास गरिएका जातका कुखुराहरू नै माउको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिएको छ। माछा उत्पादन तथा माछामा प्रजनन कार्यको लागि भौगोलिक क्षेत्र तथा हावापानी सुहाउँदो विभिन्न उन्नत जातका माछामा प्रजनन गराई देशभरी नै माछाका भुरा उत्पादन तथा वितरण गर्ने कार्य भइरहेको छ।

#### ४. समस्या र चुनौतीहरू

पशुपन्छीको जातीय विविधताको आधारमा देश संवृद्ध भएपनि स्थानीय पशुपन्छीहरूको उत्पादकत्व तुलनात्मक रूपमा कम भएको कारण राष्ट्रियस्तरमा बढ्दो पशुपन्छीजन्य पदार्थको मागलाई धान्ने गरी उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्न सकिएको छैन। पहिचान गरिएका स्वदेशी नस्लहरू मध्ये कतिपय नस्लहरूको सङ्ख्या निरन्तर घटिरहेको छ र ती लोप हुने खतरा रहेको छ। स्वदेशी नस्लका पशुपन्छीको आनुवांशिक चारित्रिकरण (जेनेटिक क्यारेक्टराइजेशन) र क्यारियोटाइपिङ्ग भई तिनीहरूको उत्पादन क्षमताबारे अनुसन्धान भएकोमा तिनलाई उपयुक्त प्रजनन प्रकृत्यामार्फत उपयोग गर्न सकिएको छैन।

राष्ट्रियस्तरमा प्रोत्साहन गर्न नपर्ने जातका पशुपन्छी वा वीर्यको आयात तथा उपयोग भइरहेका छन्। तर सो सम्बन्धी नियमनका लागि बैज्ञानिक आधार नभएको र एक जाति भित्रका पहिचान भएका तथा अन्य नस्लसँग प्रजनन गराउन नहुने नस्लका पशुपन्छीहरूबीच पनि प्रजनन गराइने भएकोले कतिपय पशुपन्छीको आनुवांशिक स्रोत लोप हुने वा जातीय शुद्धता नरहने अवस्था देखापरेको छ। उन्नत नस्लका पशुपन्छी उपलब्ध गराउने स्रोत केन्द्रहरूले पालना गर्नुपर्ने न्यूनतम मापदण्ड, सो को प्रमाणीकरण र नियमनका साथै पशु प्रजननको क्षेत्रमा सरकार र निजी क्षेत्रको भूमिकाबारे नीतिगत स्पष्टता र कानूनी प्रबन्ध नहुँदा नस्ल सुधारका कार्यमा रहेका अवाञ्छित अभ्यासहरू कायम छन्। यसले व्यवस्थित प्रजनन प्रणाली अवलम्बन गर्ने विषयमा कठिनाई सिर्जना गरेको कारण उत्पादकत्वको वृद्धि दर अपेक्षाकृत न्यून रहेको छ।

आनुवांशिकी सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता पालनाको लागि समेत यस सम्बन्धमा राष्ट्रिय दृष्टिकोण आवश्यक छ। अर्ना भैंसी, बंदेल, हरिण, मृग, कालिज, लुँइचे, लगायतका जङ्गलक्षेत्र वरपर पाइने पशुपन्छीपालन तथा सोसंग स्थानीय नस्लका पशुपन्छीहरूको प्रजनन कार्य गरी नस्ल सुधार गर्ने अवसरलाई उपयोग गर्न सकिएको छैन।

पशुपन्छीहरूको आनुवांशिक चारित्रिकरण, क्यारियोटाइपिङ्ग लगायत प्रजनन पद्धतिको व्यवस्था गर्न नीतिगत, कानूनी र सङ्गठनको अपर्याप्तता तथा पशुपन्छी प्रजननका आधुनिक प्रविधिहरूको प्रयोग र विस्तारका लागि चाहिने जनशक्ति र क्षमताको कमीले गर्दा पशु प्रजननको क्षेत्रमा गर्नुपर्ने सुधार यथोचित रूपमा गर्न सकिएको छैन। जलवायु परिवर्तन अनुकूलन हुने गरी नस्लको विकास तथा उपयोग लगायतका प्रजनन क्षेत्रमा गरिने अनुसन्धानात्मक कार्यको लागि आवश्यक राष्ट्रिय मार्गचित्र, सो बमोजिमको संस्थागत व्यवस्थामा देखिएको अपर्याप्तता र पशुपन्छी प्रजनन क्षेत्रमा तीनै तहका सरकार र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूबीच प्रभावकारी समन्वयमा रहेको रिक्तता लगायतका विषयहरूमा प्रशस्त चुनौतीहरू छन्। ती समस्या र चुनौतीहरूलाई नयाँ पशु प्रजनन नीति तर्जुमा गरी सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ।

## ५. नयाँ नीतिको आवश्यकता

दिगो विकास लक्ष्य अन्तर्गत शुन्य भोकमरी लक्ष्य अन्तर्गत महत्वपूर्ण उद्देश्यको रूपमा सन् २०३० सम्म कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व दुई गुणाले वृद्धि गर्ने उल्लेखित छ। साथै आनुवांशिकी स्रोतको संरक्षण गर्ने विषयलाई समेत विशेष महत्व दिइएको छ। कृषि विकास रणनीतिको प्रमुख लक्ष्य समेत कृषिजन्य उत्पादकत्वको वृद्धि गर्दै यसलाई नाफामूलक व्यवसायको रूपमा रूपान्तरण गर्ने रहेको छ। आवधिक योजनामा पशुपन्छीको उत्पादकत्व गुणोत्तर रूपमा वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखिएको छ। उत्पादन वृद्धिको प्रमुख आधारको रूपमा रहेको पशु प्रजनन क्षेत्रको हालको अवस्थालाई व्यापक सुधार नगरी उपर्युक्त लक्ष्यहरू हासिल गर्न सम्भव छैन।

नेपालको संविधानको धारा ३६ ले व्यवस्था गरेको खाद्य सम्बन्धी हक र धारा ४२ मा रहेको सामाजिक न्यायको हकको उपधारा ४ मा व्यवस्था भएको किसानका लागि स्थापित वीउविजन र कृषि प्रजातिको छनौट र संरक्षणको हक कार्यान्वयन तथा धारा ५९(ड) कृषि तथा भूमि सुधार सम्बन्धी नीति अन्तर्गत कृषकलाई कृषि सामग्रीमा पहुँच दिनका लागि पशुपन्छी क्षेत्रबाट योगदान पुऱ्याउनका लागि समेत पशु प्रजननको क्षेत्रमा नीतिगत व्यवस्था आवश्यक छ।

नेपाल पशुपन्छीका रैथाने जातको विविधता भएको मुलुक हो। विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन तथा दिगो उपयोग गर्नुको आफ्नै महत्व छ। तर, ती जातका पशुपन्छीको उत्पादकत्व कम भएको कारण विदेशी नस्लसँग प्रजनन गराई उत्पादन वृद्धि गर्नु समेत आवश्यक छ। स्वदेशी र विदेशी नस्लका बिचको उपयुक्त सन्तुलन र स्पष्ट राष्ट्रिय दिशानिर्देश बमोजिम प्रजनन र संरक्षणका अभ्यास गर्नु नितान्त जरुरी छ।

पशु प्रजननका क्रियाकलापले पशुको वंशाणुमा फेरबदल ल्याउने भएकोले हाल यस क्षेत्रमा देखिएका थुप्रै अस्पष्ट र गलत अभ्यास कायम रहँदा यसका नकारात्मक प्रभाव लामो

समयसम्म पर्न सक्ने र यसले समग्र पशुपन्छी क्षेत्रमा निकै ठूला समस्या देखा पर्नसक्ने सम्भावित जोखिमको निवारण गर्नु आवश्यक छ। तसर्थ, पशु प्रजनन नीतिको अभावमा समग्र पशु उत्पादन प्रणालीको प्रमुख आधारको रूपमा रहेको पशु प्रजनन सम्बन्धी कार्यहरू दिशाहीन अवस्थामा पुग्नु यस क्षेत्रको लागि प्रमुख चुनौतीको रूपमा देखा परेकोले यसको समाधानको लागि पशु प्रजननको क्षेत्रलाई सही मार्गदर्शन गर्न नीतिगत व्यवस्था गर्नु तत्काल आवश्यक छ।

#### ६. दुरदृष्टि

पशुपन्छी क्षेत्रलाई वातावरणमैत्री, गुणस्तरीय, प्रतिस्पर्धी, आधुनिक र व्यावसायिक रूपमा रूपान्तरण गर्न सक्षम हुने गरी आनुवांशिक स्रोत तथा क्षमताको अधिकतम सदुपयोग, संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्ने पशु प्रजनन प्रणाली।

#### ७. लक्ष्य

पशुपन्छीका विभिन्न जात र नस्लको वंशाणुगत क्षमताको संरक्षण, उपयोग तथा विकास गर्दै दूध, माछा, मासु, उन, पशिमना र अण्डाको उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्ने।

#### ८. उद्देश्यहरू

८.१ बढ्दो पशुपन्छीजन्य पदार्थको मागलाई धान्ने गरी उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्न उपयुक्त नस्ल सुधार पद्धतिको स्थापना गर्ने।

८.२ देशभित्र प्रजनन केन्द्र तथा स्रोतकेन्द्रको स्थापना, सो को प्रमाणीकरण र नियमन गर्दै उपयुक्त नस्लको उपलब्धतामा देशलाई आत्मनिर्भर बनाउने।

८.३ पशुपन्छीको आनुवांशिक स्रोत तथा जैविक विविधता संरक्षण र उपयोग गर्न उचित वातावरण सिर्जना गर्ने।

#### ९. नीति

उल्लेखित लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न देहायका नीति अवलम्बन गरिनेछन्:

९.१ पशुपन्छीको उत्पादन तथा उत्पादकत्वको दिगो वृद्धिका लागि जातीय सुधार गर्ने।

९.२ देशमा विद्यमान रैथाने जात र नस्लका पशुपन्छीको संरक्षण, संवर्द्धन तथा दिगो उपयोग गर्ने।

९.३ पशुपन्छीजन्य व्यवसायको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने र यसलाई व्यावसायिक र नाफामूलक बनाउने दिशामा सहयोगी हुने गरी व्यवस्थित पशु प्रजनन प्रणालीको स्थापना गर्ने।

९.४ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यरत सरकारी, निजी तथा सहकारी क्षेत्रको सहकार्यबाट पशुपन्छीका विभिन्न जात र नस्लको वंशाणुगत विकास गर्न पशुपन्छी

प्रजनन क्षेत्रको अध्ययन, अनुसन्धान, प्रसार तथा व्यवसायको विस्तारका लागि सहकार्य र समन्वय गर्ने।

- ९.५ स्थानीय रैथाने तथा उन्नत जात र नस्लका पशुपन्छीहरूको न्यूक्लियस हर्ड, स्रोत केन्द्र, पकेट, ब्लक, जोन लगायत स्थापना एवम् क्षमता विकास हुने गरी अनुसन्धान केन्द्रहरूको स्थापना गरी पशुपन्छीपालनलाई व्यावसायिकरण गर्ने।
- ९.६ पशुपन्छीको विकासमा आवश्यक पर्ने आनुवांशिक स्रोत तथा पदार्थमा देखिएको परनिर्भरतालाई क्रमशः कम गर्दै सो को आयात निर्यातको नियमन एवम् उपयुक्त व्यवस्थापन तथा दर्ता प्रकृयाको अवलम्बन गर्ने।
- ९.७ उच्च मूल्य जाने पशुपन्छीजन्य पदार्थ जस्तै: च्याङ्ग्राको मासु, पस्मिना, याक चिज, चौरी, कालिज, टर्की, अस्ट्रिच, बँदेल आदिको उत्पादन एवम् उत्पादकत्व वृद्धि गर्न उपयुक्त पद्धति अवलम्बन गर्ने।

## १०. रणनीति

१०.१ पशुपन्छीको उत्पादन तथा उत्पादकत्वको स्थायी वृद्धिका लागि जातीय सुधार गर्ने नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीति अवलम्बन गरिनेछन्:

- १०.१.१ पशुपन्छीको जातीय/नस्ल सुधारको लागि राष्ट्रिय पशुपन्छी पहिचान प्रणाली स्थापना गर्ने र सो प्रणालीमा आबद्ध पशुपन्छीमध्येबाट प्रत्येक प्रजातिको एक नस्ल (ब्रिड) को लागि एक जातीय प्रजनन बथान (ब्रिडिङ्ग पपुलेशन) निर्माण गरिनेछ। पशुपन्छी धनीले प्रजनन बथानमा आफ्ना पशुपन्छीलाई आबद्ध गर्न सक्ने व्यवस्था गरिनेछ।
- १०.१.२ देशभित्र रहेका पशुपन्छीमध्येबाट उत्कृष्ट पशुपन्छीको छनौटको लागि स्थानीय तह र प्रदेश सरकारको सहकार्यमा राष्ट्रिय स्तरमा तोकिएको प्रजनन लक्ष्य (ब्रिडिङ्ग अब्जेक्टिभ) को आधारमा पशुपन्छी प्रजनन क्षमता मुल्याङ्कन प्रक्रियाको स्थापना र सञ्चालन गरिनेछ। वीर्य सङ्कलन गर्नका लागि सङ्घ र प्रदेशस्तरमा रहेको पशुपन्छी प्रजनन कार्यालय वा प्रजनन केन्द्रलाई यस प्रक्रियाबाट उत्कृष्ट भएका भाले पशु उपलब्ध गराइनेछ।
- १०.१.३ पशुपन्छी प्रजनन क्षमता मुल्याङ्कन प्रक्रियाबाट उत्कृष्ट भएका पशुपन्छीको उपयोगबाट प्राप्त आम्दानी सम्बन्धित प्रदेश, स्थानीय तह तथा कृषक समूह, समिति, सहकारी तथा निजी व्यवसायी र कृषकलाई बाँडफाँड गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।
- १०.१.४ सरकारी, निजी तथा सहकारी क्षेत्रका कुनै संस्था वा निकायले प्रजननका लागि पशुपन्छी तथा तिनको वीर्य तथा भ्रूण उत्पादन, आयात निर्यात र कृत्रिम गर्भाधान सेवा प्रदान गर्न चाहेमा स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।

- १०.१.५ पशुपन्छी प्रजनन क्षेत्रको विकास र विस्तारका लागि सङ्घीय निकायबाट प्रजनन योग्य भाले र वीर्य उत्पादन कार्य, प्रदेशस्तरीय निकायबाट वीर्य उत्पादन तथा वितरण कार्य र प्रदेशस्तरीय निकाय र स्थानीय तह लगायत निजी क्षेत्रबाट कृत्रिम गर्भाधान सेवा प्रवाह हुने व्यवस्था मिलाइनेछ।
- १०.१.६ पशुपन्छीमा कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रमको लागि आवश्यक पर्ने वीर्य उत्पादन गर्दा देशको पशुपन्छीपालन प्रणाली, पशुपालन व्यवस्थापनमा किसानको स्तर लगायत पशुपन्छीहरूको जातीय शुद्धतालाई रणनीतिक रूपमा ध्यान दिइनेछ। गाईमा सञ्चालित कृत्रिम गर्भाधान कार्यका लागि तीन स्तर: १०० प्रतिशतसम्म, ७५ प्रतिशतसम्म र ५० प्रतिशतसम्म जातीय शुद्धता भएका साँढेहरूको वीर्य उत्पादन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ। भैंसीमा सञ्चालित कृत्रिम गर्भाधान कार्यका लागि १०० प्रतिशतसम्म र ७५ प्रतिशतसम्म जातीय शुद्धता भएका राँगाहरूको वीर्य उत्पादन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ। अन्य प्रजाति तथा नस्लका पशुपन्छीहरूबाट वीर्य उत्पादन गर्दा तिनीहरूको जातीय शुद्धता निर्देशक समितिले तोक्ने व्यवस्था गरिनेछ।
- १०.१.७ मासु उत्पादन गर्ने प्रयोजनका लागि बाख्रामा कृत्रिम गर्भाधान गर्न १०० प्रतिशतसम्म जातीय रूपमा शुद्ध बोनर लगायतका अन्य उन्नत तथा आयातित नस्लको बोकाको वीर्य उत्पादन गरी वितरण गर्ने र मासु उत्पादनको लागि ५० प्रतिशतसम्मको उन्नत क्रस बोका तथा खसी उत्पादन गर्ने रणनीति लिइनेछ।
- १०.१.८ बङ्गुरमा कृत्रिम गर्भाधानको लागि १०० प्रतिशतसम्म जातीय रूपमा शुद्ध उन्नत जातका बङ्गुरका वीरहरूबाट वीर्य उत्पादन गरी वितरण गरिनेछ। मासु उत्पादनको लागि ५० देखि ७५ प्रतिशतसम्मको क्रस बङ्गुर उत्पादन गर्ने रणनीति लिइनेछ।
- १०.१.९ स्थानीय गहन छनौट प्रणाली अपनाई स्वदेशमा नै उच्च उत्पादनशील क्षमता भएका च्याङ्ग्रा उत्पादन गरी प्रजननका लागि वितरण गर्ने रणनीति लिइनेछ। यो कार्य नभएसम्म पश्मिना उत्पादनको लागि च्याङ्ग्रा नस्लको बाख्रामा प्रजनन एवम् नस्ल सुधारको लागि १०० प्रतिशतसम्म शुद्ध उच्च पश्मिना उत्पादन दिने विदेशी नस्लको बोका वा बोकाको वीर्य वा दुवै आयात गरी प्रजननको लागि वितरण एवम् व्यवस्थापन गरिनेछ।
- १०.१.१० कार्पेट ऊन उत्पादनको लागि बरुवाल र भ्याङ्गलुङ्ग नस्लको भेडामा प्रजनन एवम् नस्ल सुधारको लागि १०० प्रतिशतसम्मको शुद्ध रोम्नी मार्स, पुलवर्थ, कुपवर्थ लगायतका अन्य उन्नत विदेशी नस्लको थुमा वा थुमाको वीर्य वा दुवै आयात गरी प्रजननको लागि वितरण एवम् व्यवस्थापन गर्ने रणनीति लिइनेछ। मासु र उन दुवै उत्पादनको लागि पालिने (डुअल) नस्लको भेडाको हकमा

किसानहरुलाई उन्नत थुमा वितरण वा वीर्य उत्पादन गर्दा ७५ देखि १०० प्रतिशतसम्मको शुद्धता भएका उन्नत नस्लको थुमाहरुको प्रयोग गर्ने रणनीति लिइनेछ।

१०.१.११ कुखुरा र हाँसपालनको लागि रैथाने नस्लको हाँस र रैथाने नस्ल कुखुराको प्रजनन प्रवर्द्धन गरिनेछ। साथै, उन्नत विकासे नस्लको हाँसको ह्याचरी स्थापना गरी स्थानीय नस्लको हाँसको नस्ल सुधारको लागि चल्ला वितरण गर्ने रणनीति लिइनेछ।

१०.१.१२ जलवायु परिवर्तन अनुकूलन पशुपन्छीको नस्ल तथा जात (climate smart livestock species and breed) विकास गरिनेछ। यस्ता नस्ल तथा जातको सिफारिस राष्ट्रिय निर्देशक समितिले तोके बमोजिम हुनेछ।

१०.१.१३ राष्ट्रिय निर्देशक समितिले तोकेको क्षेत्रमा रैथाने नस्लका पशुपन्छीको नस्ल सुधार गरी शुद्धता कायम राख्न शुद्ध रैथाने नस्लका भालेको वीर्य वा भाले पशुपन्छीको व्यवस्था गरिनेछ।

१०.१.१४ पशुपन्छी प्रजनन तथा कृत्रिम गर्भाधान र भ्रूण प्रत्यारोपणसँग सम्बन्धी उपकरण तथा सामग्री आपूर्ति र सेवा विस्तारको लागि सरकारी क्षेत्रको साथसाथै निजी र सहकारी क्षेत्रको समेत परिचालन गरिनेछ।

१०.१.१५ स्थानीयस्तरमा कृत्रिम गर्भाधान सेवाको विस्तारको लागि सरकारी, निजी तथा सहकारीको सहकार्यमा नगरपालिका वा गाउँपालिकाका प्रत्येक वडाहरुमा स्थानीय तहबाट आवश्यकता अनुसार 'सामुदायिक पशु प्रजनन केन्द्र' को स्थापना गरिनेछ। सामुदायिक पशु प्रजनन केन्द्रको क्षमता विस्तार नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारबाट हुनेछ।

१०.१.१६ गाईभैसीका विदेशी तथा रैथाने नस्लको प्रयोग गर्दा भौगोलिक वातावरण तथा उत्पादन प्रणाली सुहाउँदा गाईभैसीका नस्ल पहिचान तथा विकासमा अनुसन्धान गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइनेछ।

१०.१.१७ नेपालमा पालन गरिने घरपालुवा पशुपन्छीमा नस्ल सुधारका लागि अवलम्बन गरिने प्रजनन विधिहरु अनुसूची-१ बमोजिम हुनेछन्।

१०.१.१८ कुखुरा तथा बङ्गुर प्रजातिमा बर्णसङ्कर नस्लका पशुपन्छीको उत्पादनका लागि आवश्यक पर्ने प्यारेण्ट, ग्राण्ड प्यारेण्ट र ग्रेट ग्राण्ड प्यारेण्टको विकास देशभित्र गर्नका लागि अध्ययन, अनुसन्धान र आवश्यक पूर्वाधार सहितको संस्थागत विकास गर्दै लगिनेछ। यस कार्यमा निजी क्षेत्र तथा सहकारीलाई सरकारले आवश्यक प्रोत्साहन समेत गर्नेछ।



१०.१.१९ मत्स्य उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न प्राकृतिक तथा कृत्रिम जलाशयको साथै एकीकृत मत्स्यपालनका लागि स्थान विशेष उपयुक्त उन्नत नस्लको पहिचान, विकास र विस्तार गरिनेछ।

१०.१.२० मत्स्यपालनको क्षेत्रमा विदेशी तथा रैथाने नस्लको प्रयोग गर्न भौगोलिक वातावरण सुहाउँदो उत्पादन प्रणाली अनुरूप नस्लको पहिचान गरी पालनको लागि सिफारिस गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।

१०.२ देशमा विद्यमान रैथाने जात र नस्लका पशुपन्छीहरूको संरक्षण, संवर्द्धन तथा दिगो उपयोग गर्ने नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीति अवलम्बन गरिनेछन्:

१०.२.१ स्थानीय कृषकको सहभागितामा स्वस्थानीय (इन सिटु) र सहकार्यको अवधारणामा परस्थानीय (एक्स सिटु) पद्धति मार्फत रैथाने जातका पशुपन्छी तथा मत्स्यको संरक्षण र संवर्द्धन गरिनेछ। यस कार्यमा महिलाको भूमिकालाई आत्मसात गर्दै नवीनतम, जातीय तथा लैङ्गिकमैत्री प्रविधिको विकास तथा विस्तारमा प्राथमिकता दिइनेछ।

१०.२.२ रैथाने जातमध्ये उत्पादन क्षमतामा आनुवांशिक भिन्नता (जेनेटिक भेरिएशन) पर्याप्त भएका जात जस्तै: खरी बाखा, बरुवाल भेडा, साकिनी कुखुरा तथा च्वाँचे बङ्गुर लगायतका प्रजातिमा छनौट विधि प्रजनन पद्धतिको माध्यमबाट सुधार गर्दै लगिनेछ।

१०.२.३ संरक्षणका कार्यक्रमहरू गर्दा सक्रिय संरक्षण (एक्टिभ कन्जरभेशन) का कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ। सो गर्दा संरक्षणका स्पष्ट उद्देश्य र संरक्षण गर्ने उपयुक्त माध्यम वा तरिकाहरूको छनौट गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।

१०.२.४ पशुपन्छी तथा मत्स्य क्षेत्रको जैविक विविधता संरक्षणको लागि वंशाणु बैंक (जिन बैंक) हरूको स्थापना, सुदृढिकरण तथा व्यवस्थापन गरी सो को वीर्य, डिम्ब, भ्रूण, वंशाणु आदिको भविष्यमा प्रयोग गर्ने गरी संरक्षण गरिनेछ।

१०.२.५ स्थानीय तथा रैथाने नस्लका पशुपन्छीको पहिचान तथा दर्ताका लागि एक भित्रै राष्ट्रिय अभिलेखिकरण प्रणालीको विकास गरिनेछ। साथै, रैथाने नस्लका पशुपन्छीको संरक्षण, संवर्द्धन र सदुपयोग गर्दै देशमा भएका महत्वपूर्ण नस्लको वीर्य उत्पादन, प्रशोधन तथा वितरणका लागि अनुसन्धान र विकासमा प्राथमिकता दिइनेछ।

१०.२.६ कृषकलाई निजी व्यवसायी, समूह, समिति र सहकारीमा आवद्ध गराई स्थानीय नस्लका पशुपन्छी तथा मत्स्य पालन, संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ।

- १०.२.७ पशुपन्छी तथा मत्स्यको नस्लको संरक्षण, संवर्द्धन तथा उपयोगिताको लागि निजी कृषक, कृषक समूह, समिति, सहकारी तथा गैह सरकारी क्षेत्रलाई उत्प्रेरित गरिनेछ।
- १०.२.८ पशुपन्छी तथा मत्स्यको जैविक विविधता संरक्षण, संवर्द्धन तथा सदुपयोग सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धानलाई प्राथमिकतामा राखिनेछ। यस्ता अनुसन्धान गर्दा स्थानीय पशुपन्छी र मत्स्यमा पाइने उच्च उत्पादकत्व क्षमता लगायत रोग तथा परजीवीसँग लड्न सक्ने क्षमताको अध्ययन गरिनेछ। यस्ता अध्ययनका नतिजाको प्रचार तथा प्रसार कार्यहरू स्थानीय तह मार्फत जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ।
- १०.२.९ स्थानीय तहको सहकार्यमा वातावरणमैत्री पशुपन्छी फार्म, जलवायु उपयुक्त पशुपन्छी फार्महरूको स्थापना गरी पशुपन्छी आनुवांशिक स्रोत संरक्षण र पर्यापर्यटनको रूपमा विकास गरिनेछ।
- १०.२.१० नस्ल सुधार तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी रैथाने तथा परम्परागत ज्ञान र सीपको संरक्षण र सदुपयोग गरिनेछ।
- १०.२.११ देशमा रहेका विद्यमान शिक्षण संस्थाहरू र विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रममा रैथाने जातका पशुपन्छी, जैविक विविधता व्यवस्थापन लगायतका विषयहरू समावेश गरिनेछ।
- १०.२.१२ नेपालमा रहेका रैथाने (अछामी नौमुठे, खैला, लुलु लगायतका गाईहरू; लिमे, पारकोटे भैसीहरू; खरी, सिन्हाल बाखाहरू; लामपुच्छे, कागे, बरुवाल, भ्याडलुड लगायतका भेडाहरू; बामपुड्के, च्वाँचे, हुर्रा सुँगुरहरू; साकिनि, घाँटी खुइले, प्वाँख उल्टे कुखुराहरू) पशुपन्छीहरूको नस्ल वा नवप्रवेशी पशुपन्छीहरूको नस्लको रजिष्ट्रेशन तथा उन्मोचन गर्ने पद्धतिको विकास गरिनेछ। यसो गर्दा जात विशेषको उत्पादन प्रविधिको समेत सिफारिस हुनेछ।
- १०.२.१३ स्थानीय जातका माछाको महत्वलाई मध्यनजर गर्दै यिनीहरूको संरक्षण, संवर्द्धन र प्रवर्द्धनका लागि कार्ययोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा लगिनेछ।
- १०.३ पशुपन्छीजन्य व्यवसायको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने र यसलाई व्यावसायिक र नाफामूलक बनाउने दिशामा सहयोगी हुने गरी व्यवस्थित पशु प्रजनन प्रणालीको स्थापना गर्ने नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:
- १०.३.१ पशुपन्छीको जातीय तथा नस्ल सुधार पद्धति मार्फत पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा वृद्धि गरी देशलाई आत्मनिर्भर बनाइनेछ। नेपालमा पालन गरिएका महत्वपूर्ण जातका पशुपन्छीको जातीय सुधार तथा उपयोगका लागि गरिने विभिन्न प्रजनन विधि अनुसूची-१ मा उल्लेख गरे बमोजिम हुनेछन्। राष्ट्रिय निर्देशक समितिले आवश्यकता अनुसार अनुसूचीमा हेरफेर गर्न सक्नेछ।

- १०.३.२ उपभोक्ताको मागअनुसार गुणस्तरीय तथा निर्यातयोग्य पशुपन्छी तथा पशुपन्छीजन्य पदार्थको उत्पादनलाई ध्यान दिई आधुनिक पशुपन्छी प्रजनन पद्धति मार्फत उपयुक्त जातको विकास तथा सुधार गरिनेछ।
- १०.३.३ पशुपन्छी प्रजननमा आधारित आधुनिक प्रविधिको अवलम्बन गरी उन्नत पशुपन्छीजन्य पदार्थको उत्पादन, वितरण र निर्यात गर्ने पशुपन्छीजन्य उद्योगको विकास तथा प्रवर्द्धनका लागि लगानी बढाउन प्रोत्साहन तथा सहूलियत प्रदान गरिनेछ।
- १०.३.४ पशुपन्छी क्षेत्रमा भएको व्यवसायीकरणलाई विस्तार गर्नको लागि पशुपन्छी प्रजननसँग सम्बन्धित उद्योगहरू जस्तै: तरल नाइट्रोजन उत्पादन, भ्रूण उत्पादन, कम्प्युटर प्रविधियुक्त सफ्टवेयर आदिको विकास र विस्तारको लागि सहूलियत तथा प्रोत्साहन प्रदान गरिनेछ।
- १०.३.५ पशुपन्छीपालन क्षेत्रले जलवायु परिवर्तनमा पार्न सक्ने प्रभावलाई ध्यान दिई सोको न्यूनीकरण गर्न जलवायु परिवर्तन अनुकुलनमा सहयोग पुग्ने गरी दीर्घकालीन मागअनुसार सुधारको लागि जलवायु अनुकुलका पशुपन्छी नस्लको विकास गर्न उपयुक्त पशुपन्छी प्रजनन पद्धतिको विकास गरिनेछ। यस्तो पद्धतिको विकास गर्दा पशुपन्छीपालन व्यवसायमा महिलाको योगदानलाई कदर गर्दै लैङ्गिकमैत्री प्रविधिको विकास, प्रयोग र विस्तार गरिनेछ।
- १०.३.६ पशुपन्छी प्रजनन पद्धतिलाई आधुनिकीकरण गर्दै मार्कर सहायक छनौट (मार्कर एसिस्टेड सेलेक्शन) र आनुवंशमा आधारित छनौट (जिनोम सेलेक्शन) का लागि पूर्वाधार तथा जनशक्ति विकास गरिनेछ।
- १०.३.७ पशुपन्छी प्रजननको प्रभावकारिता बढाउनको लागि आधुनिक जैविक प्रविधि तथा प्रजनन प्रकृयाको उपयोग तथा विस्तारका लागि अध्ययन, अनुसन्धान, जनशक्ति विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ। साथै, पशुपन्छीको भ्रूण उत्पादन, संरक्षण तथा प्रत्यारोपण कार्यको विस्तारका लागि प्रयोगशालाको स्थापना, जनशक्तिको विकास र क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।
- १०.३.८ देशमा प्रयोग भइरहेको गाईमा बाच्छी मात्र जन्मने सेक्सड सिमेन प्रविधिको प्रभाव र असरको अध्ययन, अनुसन्धान तथा प्रभावकारी नियमन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।
- १०.३.९ पशुपन्छीमा गरिने अध्ययन, अनुसन्धान एवम् विकास कार्यलाई थप प्राथमिकता दिंदै नेपाली पशुपन्छीमा रहेको उत्कृष्ट वंशाणुको पहिचान र उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ। साथै यस कार्यमा संलग्न विश्वविद्यालय, सम्बन्धित प्रतिष्ठान तथा अनुसन्धान केन्द्रहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।

१०.३.१० पशुपन्छी तथा पशुपन्छीजन्य उत्पादनको विकास र विस्तार एवम् पशु प्रजनन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा पशुपन्छी कल्याणका सिद्धान्तहरूको अवलम्बन गरिनेछ।

१०.३.११ रैथाने पशुपन्छीहरूको पालन पद्धति अधिकांश रूपमा प्राङ्गारिक पद्धतिमा आधारित रहेको हुँदा पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा गुणस्तरलाई मध्यनजर राख्दै प्राङ्गारिक पशुपन्छीपालनको प्रवर्द्धनमा जोड दिइनेछ। यस्ता पशुपन्छीपालनको विकास तथा जातीय शुद्धतामा विशेष ध्यान पुऱ्याइनेछ। यसबाट उत्पादित पशुपन्छीजन्य पदार्थ उच्च मूल्यको हुनुको साथै गुणस्तर प्रमाणीकरण गर्ने प्रक्रिया अपनाइने छ।

१०.४ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यरत सरकारी, निजी तथा सहकारी क्षेत्रको सहकार्यबाट पशुपन्छीका विभिन्न जात र नस्लहरूको वंशाणुगत विकास गर्न पशुपन्छी प्रजनन क्षेत्रको अध्ययन, अनुसन्धान, सेवा तथा व्यवसायहरूको विस्तारका लागि सहकार्य र समन्वय गर्ने नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:

१०.४.१ पशुपन्छी प्रजनन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन प्रजनन कार्यमा संलग्न कृषकलाई समावेश गरी पशुपन्छीका प्रत्येक नस्लको ब्रिडर कृषक एशोसियसन गठन गरी परिचालन गरिनेछ। यस्ता एशोसियसनको संलग्नतामा शुद्ध बथान (न्यूक्लियस हर्ड) स्थापना, सञ्चालन तथा विकास गरिनेछ। यसका लागि सरकारको तर्फबाट आवश्यक प्रोत्साहन गरिनेछ।

१०.४.२ विभिन्न प्रदेश र स्थानीय तहको भौगोलिक क्षेत्र अनुसार उपयुक्त हुने पशुपन्छीहरूको जात र नस्ल तथा यसका विभिन्न प्रकारका बारेमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्न कृषि अनुसन्धान परिषद र सम्बन्धित क्षेत्रका विश्वविद्यालयको भूमिकालाई अझै प्रभावकारी बनाइनेछ। यस प्रकारको अध्ययन तथा अनुसन्धानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यरत पशुपन्छी सेवाकर्मीहरूलाई समेत समावेश गरी समन्वयात्मक रूपमा कार्य गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ।

१०.४.३ सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कृत्रिम गर्भाधानका लागि आवश्यक शुद्धता अनुसारका भाले पशुपन्छीको व्यवस्था सङ्घबाट मिलाइने छ भने वीर्य उत्पादन प्रशोधन तथा वितरणको व्यवस्था क्रमशः नेपाल सरकार र प्रदेशबाट मिलाइने छ। प्रदेशस्तरमा यस्ता प्रशोधन केन्द्रको व्यवस्था नभएसम्मका लागि नेपाल सरकारबाट नै उपयुक्त नस्लको वीर्यको व्यवस्था मिलाइने छ।

१०.४.४ कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने तरल नाइट्रोजनको उपलब्धता एवम् खरिद गर्ने व्यवस्था र अन्य उपकरण तथा सामग्री र जनशक्तिको व्यवस्था स्थानीय तहबाटै मिलाइने छ।

- १०.४.५ प्रत्येक स्थानीय तहले स्थानीय क्षेत्रका पशुपन्छीको जातीय सुधार सम्बन्धी एक प्राविधिक समितिको व्यवस्था गरी सङ्घ तथा प्रदेशसँगको सहकार्य तथा समन्वयमा पशुपन्छी प्रजननसँग सम्बन्धित कार्यहरूको कार्यान्वयन गर्नेछ।
- १०.४.६ स्थानीयस्तरसम्म पशुपन्छी प्रजनन क्षेत्रको समुचित विकासका लागि 'सामुदायिक पशुपन्छी प्रजनन केन्द्र' को स्थापना तथा प्रभावकारी सञ्चालनमा स्थानीय तहको भूमिकालाई थप जिम्मेवार बनाइनेछ।
- १०.४.७ पशुपन्छी प्रजनन सेवालार्ई सरकारी, निजी तथा सहकारीको अवधारणा अनुसार अगाडी बढाउँदै कृत्रिम गर्भाधान सेवालार्ई सम्भाव्य क्षेत्रमा क्रमशः सामुदायिक र निजी क्षेत्रबाट विस्तार गर्ने रणनीति अपनाइनेछ। यस कार्यमा सरोकारवाला निकाय वा सङ्घसंस्था समेतको सहकार्यलार्ई उच्च महत्व दिइनेछ।
- १०.४.८ नेपाल सरकारबाट निर्धारित मापदण्डमा विरोधाभास नहुने गरी सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रका पशुपन्छी आनुवांशिक स्रोतहरूको पहिचान, संरक्षण, संवर्द्धन र दिगो उपयोग तथा लाभको बाँडफाँडको व्यवस्था मिलाउन आवश्यक रणनीतिहरूको तर्जुमा गरिनेछ।
- १०.४.९ कृत्रिम गर्भाधान तथा प्राकृतिक गर्भाधान लगायतका पशुपन्छी प्रजनन सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने, अभिलेख राख्ने र सबै तहका सरकारहरूबीच तथ्याङ्कको आदानप्रदान गर्ने कार्यलार्ई प्रभावकारी बनाइनेछ।
- १०.४.१० हालसम्म केन्द्रबाट सञ्चालन हुंदै आएका पशुपन्छी प्रजनन तथा कृत्रिम गर्भाधान सम्बन्धी प्राविधिकलार्ई दिइंदै आएको तालिमलार्ई प्रदेशमा रहेका पशुपन्छी सेवा तालिम केन्द्रहरूको क्षमतामा अभिवृद्धि गरी प्रदेशबाट समेत तालिम दिने व्यवस्था गरिनेछ।
- १०.४.११ पशुपन्छी प्रजनन सेवाको महत्वलार्ई थप उजागार गर्नका लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूबाट आवधिक रूपमा उच्च नस्लका पशुपन्छी साथै रैथाने पशुपन्छी र पशुपन्छीजन्य उत्पादनहरूको समेत मेला तथा प्रदर्शनी र विक्रीको व्यवस्था मिलाइनेछ। यस्ता कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको सहभागितालार्ई सुनिश्चित गरिनेछ।

१०.५ स्थानीय रैथाने तथा उन्नत जात र नस्लका पशुपन्छीहरूको न्यूक्लियस हर्ड, स्रोत केन्द्र, पकेट, ब्लक, जोन लगायत स्थापना एवम् क्षमता विकास हुने गरी अनुसन्धान केन्द्रहरूको स्थापना गरी पशुपन्छीपालनलार्ई व्यावसायीकरण गर्ने नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:

- १०.५.१ स्थानीय पशुपन्छी तथा मत्स्य जात र नस्लको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगको लागि विशेष पकेट क्षेत्र, ब्लक, जोन र सुपरजोन निर्धारण गरी आधुनिक प्रविधिद्वारा क्रमशः व्यावसायीकरण गर्दै लगिनेछ।
- १०.५.२ स्थानीय र उन्नत नस्लका पशुपन्छीको न्यूक्लियस हर्ड स्थापना एवम् सञ्चालनमा विस्तार गरी ५० देखि १०० प्रतिशत सम्म जातीय शुद्धता भएको पशुपन्छीपालन गर्ने रणनीति अपनाइनेछ। यस कार्यमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह समेतको सहकार्य गरिनेछ।
- १०.५.३ स्थानीय र उन्नत नस्लका उच्च प्रजनन मान भएका पशुपन्छीहरूको छनौट र बैज्ञानिक पद्धतिबाट पशुपन्छीहरू पहिचान गरी प्राकृतिक र कृत्रिम गर्भाधान लगायतका प्रजनन कार्यमा उपयोग हुने गरी स्रोत केन्द्र स्थापना गरिनेछ।
- १०.५.४ उच्च प्रजननमान र उत्पादन क्षमता भएका पशुपन्छीको पकेट क्षेत्र, न्यूक्लियस हर्ड, स्रोत केन्द्र, जोन तथा सुपरजोन स्थापना गर्न सरकारी, सहकारी र निजी क्षेत्रलाई विशेष सुविधा र सहूलियत प्रदान गरिनेछ। केन्द्रहरूलाई अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्रको रूपमा उपयोग गरिनेछ।

१०.६ पशुपन्छीहरूको विकासमा आवश्यक पर्ने आनुवांशिक स्रोत तथा पदार्थमा देखिएको परनिर्भरतालाई क्रमशः कम गर्दै सो को आयात निर्यातको नियमन एवम् उपयुक्त व्यवस्थापन तथा दर्ता प्रकृयाको अवलम्बन गर्ने नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:

- १०.६.१ स्वदेशमै उत्कृष्ट र उच्च प्रजननमान भएका पशुपन्छीको नस्ल छनौटको लागि विगतमा अपनाइएका दुधालु गाई वंश सुधार र भैसी अनुवांशिक सुधार कार्यक्रम जस्ता पशु आनुवांशिक सुधार पद्धतिलाई स्रोत केन्द्र, पकेट क्षेत्र, जोन तथा सुपरजोनहरूमा लागु गरिनेछ। यस्ता कार्यक्रममा सङ्घ, प्रदेश एवम् स्थानीय तहको समेत संलग्नतालाई सुनिश्चित गरिनेछ।
- १०.६.२ स्वदेशी रैथाने तथा उन्नत पशुपन्छीको नस्ल सुधारको लागि विदेशबाट आयात गरिने उन्नत नस्लका पशुपन्छी, वीउ, वीर्य, जमेको वीर्य, सेक्सड सिमेन, भ्रूण, परिवर्तित अनुवंशिय जीव (जि.एम.ओ.), वंशाणु आदिको आयात निर्यात नियमनको लागि नेपाल सरकारबाट आवश्यक प्रबन्ध गरिनेछ।

१०.७ उच्च मूल्य जाने पशुपन्छीजन्य पदार्थहरू जस्तै: च्याङ्ग्राको मासु, पस्मिना, याक चिज, चौरी, कालिज, टर्की, अस्ट्रिच, बँदेल आदिको उत्पादन एवम् उत्पादकत्व वृद्धि गर्न उपयुक्त प्रजनन पद्धति अवलम्बन गर्ने नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:

- १०.७.१ उच्च मूल्य भएका पस्मिना तथा च्याङ्ग्राको मासुजन्य पदार्थ उत्पादनको लागि उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा सिन्हाल र च्याङ्ग्रा नस्लको बाख्रामा छनौट

तथा उपयुक्त प्रजनन पद्धति अपनाइनेछ। यसको लागि उच्च पस्मिना उत्पादन दिने विदेशी नस्लको बोका वा बोकाको वीर्य वा दुवै आयात गरी प्रजननको लागि वितरण एवम् व्यवस्थापन गरिनेछ।

- १०.७.२ उच्च मूल्य जाने याक चिज, चौरीको झोक्पे उत्पादनको लागि उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा याक, चौरीको नस्ल सुधार गर्न छनौट तथा उपयुक्त प्रजनन विधि अपनाइनेछ। दूध उत्पादन वृद्धि गर्न याक, नाक र चौरीलाई जर्सी, होलिस्टिन लगायतका उपयुक्त नस्लसँग प्रजनन गराइनेछ।
- १०.७.३ कालिज, टर्की, अस्ट्रिच जस्ता उच्च मूल्य पाइने पन्छीहरूको पालन तथा नस्ल विकासको लागि छनौट तथा उपयुक्त प्रजनन पद्धति अपनाइनेछ। यसको लागि सरोकारवाला निकायसँग समन्वय गरिनेछ।
- १०.७.४ उच्च मूल्य पाइने अर्ना नस्लको भैंसी, बँदेल, हरिण, मृग, कालिज, लुइंचे लगायतका जङ्गलक्षेत्र वरपर पाइने पशुपन्छीहरूको पालन तथा सोसँग स्थानीय जात र नस्लका पशुपन्छीहरूको प्रजनन कार्य गरी नस्ल सुधार गर्ने कार्यका लागि कानुनी व्यवस्था अनुसार सरोकारवाला निकाय तथा मन्त्रालयसँग आवश्यक समन्वय गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।

## ११. जनशक्ति विकास

- ११.१ यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि पशुपन्छी प्रजननसँग सम्बन्धित विषयमा दक्ष जनशक्ति तथा विज्ञहरू उत्पादन र उपयोग गरिनेछ। यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि पशुपन्छी प्रजननसँग सम्बन्धित विषयमा स्वदेश तथा विदेशमा उच्च अध्ययनको प्रवन्ध मिलाइनेछ।
- ११.२ पशुपन्छी प्रजननसँग सम्बन्धी प्रविधिहरू जस्तै कृत्रिम गर्भाधान, भ्रूण उत्पादन तथा प्रत्यारोपण, आनुवांशिक मापदण्ड (जेनेटिक प्यारामिटर) र प्रजननमान (ब्रिडिङ्ग भ्यालु) निर्धारण जस्ता विषयमा क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।
- ११.३ सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको सहकार्यमा पशुपन्छी प्रजननका विषयमा प्राविधिकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।

## १२. पूर्वाधार विकास

- १२.१ हाल सञ्चालनमा रहेका पशुपन्छी प्रजनन प्रयोगशालाहरूको क्षमता विस्तार र सङ्घ तथा प्रदेशको सहकार्यमा र निजी तथा सहकारीसंगको साझेदारीमा एक प्रदेश एक पशुपन्छी प्रजनन प्रयोगशालाको अवधारणा अवलम्बन गर्दै सबै प्रदेशमा आवश्यक प्रयोगशाला स्थापना गर्दै लगिनेछ।
- १२.२ पशुपन्छीहरूको मुल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने भाले तथा पोथी पशुपन्छीहरू राख्नको लागि पर्याप्त पूर्वाधार विकास र विस्तार गर्दै लगिनेछ।

१३.३ राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक पशु प्रजनन प्रयोगशाला तथा केन्द्रहरूमा उच्च नस्लको भाले पशु उत्पादन र छनौटको लागि उच्च प्रजननमान एवम् उत्पादन क्षमता भएका पोथी बथान (बुल मदर हर्ड) सोही प्रयोगशाला वा केन्द्र अन्तर्गत राख्ने गरी व्यवस्थापन गरिनेछ।

### १३. संस्थागत व्यवस्था

यो नीतिको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्न र नेपाल सरकारलाई नियमित रूपमा राय सुझावहरू प्रदान गर्न, प्रस्तुत नीति कार्यान्वयनको लागि मातहतका निकायलाई निर्देशन दिन र नीतिमा भएका व्यवस्थाहरूलाई कार्यान्वयन गर्न देहायका समिति रहनेछः

#### १३.१ राष्ट्रिय निर्देशक समिति

१. अध्यक्ष: माननीय मन्त्री, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
२. सदस्य: माननीय सदस्य (कृषि हेर्ने), राष्ट्रिय योजना आयोग
३. सदस्य: सचिव (पशुपन्छी विकासतर्फ), कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
४. सदस्य: निर्देशक, लाईभस्टक एण्ड फिसरिज अनुसन्धान, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद
५. सदस्य: सहसचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय
६. सदस्य: महानिर्देशक, पशु सेवा विभाग
७. सदस्य: प्रतिनिधि, गाँउपालिका राष्ट्रिय महासङ्घ र नेपाल नगरपालिका सङ्घ (कम्तीमा एक जना महिला सहित)
८. सदस्य: पशुपन्छी प्रजनन विज्ञहरू मध्येबाट दुई जना (कम्तीमा एक जना महिला)
९. सदस्य-सचिव: सहसचिव, पशुपन्छी तथा मत्स्य विकास महाशाखा, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय

१३.२ राष्ट्रिय निर्देशक समितिले आवश्यकता अनुसार प्राविधिक समिति र प्रदेश तथा स्थानीय तहले नीति कार्यान्वयनको लागि अन्य समिति बनाउन सक्नेछन्।

१३.३ यस नीतिको कार्यान्वयनका लागि गठन भएका समितिले बैठकको कार्य सञ्चालन कार्यविधि आफै निर्माण गर्नेछन्। महासङ्घबाट प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यका हकमा सम्बन्धित महासङ्घबाट तोकिएअनुसार र अन्य विज्ञ सदस्यका हकमा अध्यक्षबाट मनोनयन गरिए अनुसार सदस्यहरू समितिमा रहनेछन्। राष्ट्रिय निर्देशक समितिका अध्यक्षले मनोनयन गर्ने समितिका सदस्यहरूको पदावधि दुई वर्षको हुनेछ।

१३.४ राष्ट्रिय निर्देशक समितिको बैठक वर्षमा कम्तीमा दुई पटक बस्नेछ।

### १४. आर्थिक पक्ष

यो नीति र यस नीति बमोजिमका कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारको तर्फबाट दिइने अनुदान तथा सहूलियत वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रममार्फत व्यवस्थित गरिनेछ।



साथै, अन्य सङ्घ, संस्थाहरू, गैह्रसरकारी तथा निजी क्षेत्र समेतको स्रोत साधन परिचालन गरिनेछ।

#### १५. कानुनी व्यवस्था र कार्यान्वयन

१५.१ पशुपन्छीको जातीय सुधार, संरक्षण तथा उपयोगलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यक पर्ने राष्ट्रिय पशुपन्छी पहिचान, ट्रेसियाबिलिटि, तथ्याङ्क सङ्कलन र व्यवस्थापन र गुणस्तर नियन्त्रण लगायतका कार्यलाई कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कानुन तर्जुमा गरिनेछ।

१५.२ यस नीतिको कार्यान्वयनको लागि आवश्यकता अनुसार कार्ययोजनाहरूको तर्जुमा गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने तथा गराउने कार्य राष्ट्रिय पशुपन्छी स्रोत व्यवस्थापन तथा प्रवर्द्धन कार्यालयले गर्नेछ। यस कार्यालयले यस नीतिको कार्यान्वयनको लागि राष्ट्रिय पशु प्रजनन कार्यालयहरू, पशु प्रजनन महाशाखा, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद तथा विश्वविद्यालय अन्तर्गतका सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्नेछ।

१५.३ यस नीतिको कार्यान्वयनको लागि सम्बन्धित निकायमा पशुपन्छी प्रजनन विज्ञको उपलब्धताको सुनिश्चितता गरिनेछ।

१५.४ यस नीतिको मर्म र भावनाअनुसार कार्य गर्नका लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहले स्थान र सम्भाव्यताका आधारमा पशुपन्छी प्रजनन नीति निर्माण गरी लागु गर्न सक्नेछन्।

#### १६. नियमन, अनुगमन तथा मुल्याङ्कन

पशुपन्छी प्रजनन सेवालालाई नियमन, अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गर्ने कार्य सरोकारवाला निकाय तथा संस्थाको सहकार्यमा सरोकारवाला सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहले गर्नेछ।

#### १७. नीतिको परिमार्जन

यस नीतिको आवश्यकता अनुसार नेपाल सरकारले संशोधन वा परिमार्जन गर्न सक्नेछ।

**द्रष्टव्यः यस नीतिमा "पशु" वा "पशुपन्छी" शब्दले पशुपन्छी र माछा समेतलाई जनाउँछ।**

अनुसूची-१

प्रजाति	क्षेत्र वा उत्पादन प्रणाली	प्रजनन विधि (Breeding Methods/ Mating design)	प्रजनन उद्देश्य (Breeding Objective)	छनौटका आधारहरू (Selection Objective and criteria)	अपनाइने विधिहरू (Dissemination Methods)
गाई	तराई	कुनै पनि नस्लको पहिचान नभएका गाईहरूलाई जर्सी नस्लको सांठेसँग प्रजनन गराउने	दूधको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान/ प्राकृतिक गर्भाधान
		तराई गाई भनी पहिचान भएका गाईहरूबीच छनौट पद्धति अपनाउने	दूध तथा कृषि कर्मको लागि शक्तिको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन, कृषि कर्मको लागि शक्ति	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
		जर्सी गाईमा जर्सी सांठे तथा होलिष्टिन गाईमा होलिष्टिन सांठेको वीउबाट प्रजनन गराई शुद्ध नस्लको जर्सी तथा होलिष्टिन गाईहरूको विकास गर्ने	दूधको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		नेपाली जर्सी तथा नेपाली होलिष्टिन नस्लको विकास गर्ने	दूधको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
	पहाड	कुनै पनि नस्लको पहिचान नभएका गाईहरूलाई जर्सी वा होलिष्टिन नस्लको सांठेसँग प्रजनन गराउने	दूधको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		पहाडी, खैला तथा अछामी नौ मुठेगाईमा छनौट	दूध तथा कृषि कर्मको लागि शक्तिको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन, कृषि कर्मको लागि शक्ति	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
		नेपाली जर्सी र होल्स्टीन नस्लको विकास गर्ने	दूधको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान

प्रजाति	क्षेत्र वा उत्पादन प्रणाली	प्रजनन विधि (Breeding Methods/ Mating design)	प्रजनन उद्देश्य (Breeding Objective)	छनौटका आधारहरू (Selection Objective and criteria)	अपनाइने विधिहरू (Dissemination Methods)
		जर्सी गाईमा जर्सी साँढे तथा होलिष्टिन गाईमा होलिष्टिन साँढेको वीउबाट प्रजनन गराइ शुद्ध नस्लको जर्सी तथा होलिष्टिन गाईहरूको विकास गर्ने	दूधको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
	हिमाल	लुलु, याक तथा चौरीमा छनौट	दूध उत्पादन, कृषि कर्मको साथै ढुवानीको साधनको लागि शक्तिको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन, कृषि कर्मको लागि शक्ति	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		याक र चौरीलाई पहाडी गाई र साँढे बीच प्रजनन गराउने	दूध तथा कृषि कर्मको लागि शक्तिको उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन, कृषि कर्मको लागि शक्ति	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		पोथी याक तथा चौरीहरूलाई जर्सी तथा होलिष्टिन साँढेबीच प्रजनन गराउने	दूध उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक तथा कृत्रिम गर्भाधान
भैंसी	तराई	मुर्सासँग प्रजनन गराउने	दूध र मासुको उत्पादकत्व बढाउने	दूध तथा मासु उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक तथा कृत्रिम गर्भाधान
		तराई भैंसीलाई अर्नासँग प्रजनन गराउने	दूध र मासुको उत्पादकत्व बढाउने	दूध तथा मासु उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
	पहाड	मुर्सासँग प्रजनन गराउने	दूध उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक तथा कृत्रिम गर्भाधान
		लिमे, पारकोटे र गड्डी नस्लमा छनौट	दूध उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
	हिमाल	छनौट	दूध उत्पादकत्व बढाउने	दूध उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
भेडा	तराई	लामपुछ्रे नस्लको भेडामा छनौट	उत्पादकत्व वृद्धि	शारिरीक तौल, उन उत्पादन/	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान

प्रजाति	क्षेत्र वा उत्पादन प्रणाली	प्रजनन विधि (Breeding Methods/ Mating design)	प्रजनन उद्देश्य (Breeding Objective)	छनौटका आधारहरू (Selection Objective and criteria)	अपनाइने विधिहरू (Dissemination Methods)
				मासु उत्पादन	
	पहाड	कागे नस्लको भेडामा छनौट	उत्पादकत्व वृद्धि	शारिरीक तौल, उन उत्पादन/ मासु उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
		बरुवाल नस्लको भेडामा छनौट	ऊन उत्पादन तथा मासु उत्पादन	ऊन उत्पादन/ मासु उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
		कार्पेटको लागि विदेशी नस्लका भेडासँग बरुवालको प्रजनन	कार्पेटका लागि उन उत्पादन तथा मासु उत्पादन	ऊन उत्पादन/ मासु उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
	हिमाल	कार्पेटका लागि विदेशी नस्लका भेडासँग भ्याडलुङको प्रजनन	कार्पेटका लागि उन उत्पादन तथा मासु उत्पादन	ऊन उत्पादन/ मासु उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
बाखा	तराई	जमुनापारी, बारबारी तथा बोयर लगायतका उन्नत नस्लसँग प्रजनन गराउने	मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
	पहाड	जमुनापारी, बारबारी तथा बोयर लगायतका उन्नत नस्लसँग प्रजनन गराउने	मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		खरी नस्लका बाखामा छनौट	मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
		दूधका लागि बाखाको नस्ल विकासका लागि सानन तथा अन्य दूधका लागि पालिने विदेशी नस्लसँग स्थानीय नस्लको प्रजनन गराउने	दूध उत्पादन	दूध र मासु	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान

प्रजाति	क्षेत्र वा उत्पादन प्रणाली	प्रजनन विधि (Breeding Methods/ Mating design)	प्रजनन उद्देश्य (Breeding Objective)	छनौटका आधारहरू (Selection Objective and criteria)	अपनाइने विधिहरू (Dissemination Methods)
	हिमाल	सिन्हाल तथा च्याङ्ग्रा छनोट	मासु उत्पादन/ऊन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान/कृत्रिम गर्भाधान
		सिन्हाल तथा च्याङ्ग्रामा विदेशी पस्मिना उत्पादन दिने नस्लको बाखा बोकासंग प्रजनन	मासु उत्पादन/ऊन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन तथा पस्मिना उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान/कृत्रिम गर्भाधान
बङ्गुर	तराई	हुरा जातमा छनौट	मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
		रैथाने नस्ललाई विदेशी नस्लहरू योर्कसायर, ल्याण्डरेस, डयुरोक, लार्ज ब्ल्याक, ह्याम्सायर लगायत सँग प्रजनन गराउने	मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		बदेलसँग रैथाने नस्ल तथा उन्नत नस्लको प्रजनन	मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
	पहाड	रैथाने स्थानीय नस्ल र विदेशी नस्लहरू जस्तै योर्कसायर, ल्याण्डरेस, डयुरोक, लार्ज ब्ल्याक, ह्याम्सायरबीच प्रजनन	मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		च्वांचे नस्लमा छनौट	मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
खरायो	तराई	मासुका लागि विदेशी नस्लसँग प्रजनन	मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान

प्रजाति	क्षेत्र वा उत्पादन प्रणाली	प्रजनन विधि (Breeding Methods/ Mating design)	प्रजनन उद्देश्य (Breeding Objective)	छनौटका आधारहरू (Selection Objective and criteria)	अपनाइने विधिहरू (Dissemination Methods)
	पहाड	उनका लागि अङ्गोरा लगायतका उन्नत नस्लसँग प्रजनन	उन उत्पादन तथा मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
	हिमाल	उनका लागि अङ्गोरा लगायतका उन्नत नस्लसँग प्रजनन	उन उत्पादन तथा मासु उत्पादन	शारिरीक तौल र पाठापाठी उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
कुखुरा	तराई	रैथाने साकिनी, प्वाँख उल्टे र घाँटी खुइले नस्लमा छनौट	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
		रैथाने जातको उत्पादकत्व वृद्धिका लागि विदेशी जातहरू: न्यू ह्याम्पसायर, ब्ल्याक अस्ट्रोलाप र अन्य जातसँग प्रजनन	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		ब्रोईलर तथा लेयर्स उत्पादन	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		स्थानीय हाँस, उन्नत हाँस, टर्की, बट्टाइ, कालिज, अष्ट्रिज आदिको छनौट तथा उपयुक्त प्रजनन विधि अपनाई नस्ल सुधार	विशिष्टकृत मासु तथा अण्डा	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
	पहाड	रैथाने साकिनी, प्वाँख उल्टे र घाँटी खुइले नस्लमा छनौट	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	छनौट, प्राकृतिक गर्भाधान
		रैथाने जातको उत्पादकत्व वृद्धिका लागि विदेशी नस्लहरू: न्यू ह्याम्पसायर, ब्ल्याक अस्ट्रोलाप र अन्य नस्लसँग	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान

प्रजाति	क्षेत्र वा उत्पादन प्रणाली	प्रजनन विधि (Breeding Methods/ Mating design)	प्रजनन उद्देश्य (Breeding Objective)	छनौटका आधारहरू (Selection Objective and criteria)	अपनाइने विधिहरू (Dissemination Methods)
		प्रजनन			
		ब्रोइलर तथा लेयर्स उत्पादन	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		स्थानीय हाँस, उन्नत हाँस, टर्की, बट्टाइ, कालिज, अष्ट्रिज आदीको छनौट तथा उपयुक्त प्रजनन विधी अपनाई नस्ल सुधार	विशिष्टकृत मासु तथा अण्डा	मासु उत्पादन तथा अण्डा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
घोडा, खच्चर	हिमाल	रैथाने नस्लमा छनौट तथा प्रजनन	ढुवानी तथा पर्यटन प्रयोग	ढुवानी, चाल तथा गती	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		गधासँग प्रजनन गराई खच्चर उत्पादन	ढुवानी	ढुवानी	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
माछा, जलिय खान योग्य जीव	तराई	रैथाने नस्लमा छनौट तथा प्रजनन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		उन्नत पंगसियस माछाको छनौट तथा प्रजनन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		जलीय जीव जस्तै घोङ्गी सिपी मोती प्राउन गंगटा आदी खेती र प्रजनन	जलीय खाद्यान्न	जलीय खाद्यान्न	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
	पहाड	रैथाने नस्लमा छनौट तथा प्रजनन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		उन्नत रेन्वो ट्राउट माछाको छनौट तथा प्रजनन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान

प्रजाति	क्षेत्र वा उत्पादन प्रणाली	प्रजनन विधि (Breeding Methods/ Mating design)	प्रजनन उद्देश्य (Breeding Objective)	छनौटका आधारहरू (Selection Objective and criteria)	अपनाइने विधिहरू (Dissemination Methods)
		जलीय जीव जस्तै घोड़ी सिपी मोती प्राउन गङ्गा आदी खेती र प्रजनन	जलीय खाद्यान्न	जलीय खाद्यान्न	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
	हिमाल	उन्नत रेन्वो ट्राउट माछाको छनौट तथा प्रजनन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	खाने माछा र भुरा उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
अन्य	तराई, पहाड, हिमाल	जंगली जनावर (हरिण, मृग, बँदेल, अर्ना, कालिज आदी)	विशिष्टकृत मासु	मासु उत्पादन	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान
		पाल्तु जनावर (Pet animals) कुकुर (Pure breeding and Cross breeding)	पाल्तु जनावर (Pet animals)	मनोरन्जन तथा सुरक्षा	छनौट, कृत्रिम गर्भाधान, प्राकृतिक गर्भाधान



